

ANA ve ANNE SÖZCÜKLERİ ÜZERİNE KÜLTÜRDİLBİLİM İNCELEMESİ

Sebahat ARMAĞAN^{1*}

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Tokat, Türkiye

*sebahat.armaganl@gop.edu.tr

+ORCID: 0000-0002-7055-9577

Öz–Dil-kültür ilişkisi, kültürdilbilimin inceleme alanına girer. Yeni bir araştırma alanı olan kültürdilbilimin sınırları, tam olarak çizilememiştir. İncelemelerde esas alınacak öğeler ve metod hakkında fazla bilgi yoktur. Millî ruhun ve dünya görüşünün dile yansıdığını ifade eden Humbolt tarafından XX. yüzyılda temelleri atılan kültürdilbilimin esas amacı, kültürün dildeki görünümünü gösterenlerle ortaya koymaktır. Gösterenler, söz konusu toplum için önem arz eden dil birimleridir. Kültürdilbilimde belirlenen dil birimlerinin incelenmesinde eş zamanlı yöntem kullanılır. Bu çalışmada, diğer çalışmalardan farklı olarak konuya art zamanlı yöntemle de yaklaşmıştır. “Ana ve anne” sözcükleri ele alınırken, etimolojiden anlama, söz varlığındaki yerinden ağızlardaki kullanımına kadar geniş bir çerçeveden bakılmaya çalışılmıştır. Bu iki sözcüğün anlamı, kökeni, mitolojik ve dinî açıdan önemi, tarihi ve çağdaş Türk lehçelerindeki görünümü, ağızlarda, deyim ve atasözlerinde kullanımı, ana ve anne sözcükleriyle yapılan türemiş, birleşik sözcükler ve sözcük öbekleri tespit edilmiştir. Böylece Türkçenin anlatım zenginliğine ve Türk kültüründe kadının “annelik” vasfına verilen öneme dikkat çekilmiştir. Çalışma sonunda, “ana” sözcüğünün kültürel açıdan belli bir “değer” taşıdığı görülmüş, iki sözcüğün farklı kavram alanlarının olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler– Dil, Kültür, Dil-Kültür İlişkisi, Kültürdilbilim, Ana ve Anne Sözcükleri.

CULTURAL LINGUISTICS EXAMINATION ON MOM AND MOTHER WORDS

Abstract–The language-culture relationship falls into the field of study of cultural linguistics. The boundaries of cultural linguistics, which is a new research field, have not been drawn exactly. There is not much information about the elements and method to be taken as a basis in the examinations. The main purpose of cultural linguistics, the foundations of which were laid in the XX century by Humbolt, who stated that the national spirit and worldview were reflected in the language, is to reveal the appearance of culture in language. The units shown in this study are linguistic units that are important for the society in question. The simultaneous method is used to examine the language units determined in cultural linguistics. In this study, unlike other studies, the subject was approached with a diachronic method. While dealing with the words “mom and “mother”, it has been tried to be looked at from a wide perspective, from etymology to meaning, from its place in the vocabulary to its use in dialects. The study has determined the meaning, origin, mythological, religious importance of these two words, their appearance in historical and contemporary Turkish dialects, their use in dialects, idioms and proverbs, derived, compound words and phrases made with the words “mom and mother”. Thus, attention has been drawn to the richness of expression in Turkish and the importance given to the “motherhood” of women in Turkish culture. At the end of the study, it was observed that the “mom” had a certain “value” in terms of culture, and it was concluded that the two words had different conceptual fields.

Keywords – Language, Language-culture, Cultural linguistics, Mom and Mother Words.

GİRİŞ

Dil, en basit tanımıyla iletişim aracıdır. Ayrıca dil, bir kimlik göstergesidir. Bir diğer kimlik göstergesi, toplumun birikimleri sonucu oluşan kültürdür. İçinde doğduğu kültüre göre şekillenen dil, kültürün aktarıcısı ve koruyucusudur. Bu nedenle, dilin kültürle olan ilişkisi her dönem güncelliğini korur.

Kültür, dilin söz varlığında korunur. Söz varlığını oluşturan unsurlar, toplumun sosyo-kültürel yapısı hakkında fikir verir. Bir dilde kullanılan tüm dil birimlerini içine alan söz varlığı, kültürel değerleri barındırması açısından incelemeye değer bir konudur. Türklerde akrabalık bildiren bir sözcük, o kişinin kadın mı erkek mi; genç mi yaşlı mı, evli mi bekâr mı; akrabalık bağı anne tarafında mı baba tarafından mı yoksa eş tarafından mı? bize bilgi verebilmektedir. Bu nedenle, bir dilde var olan aile ve akrabalık adları; toplumun dünya görüşü, gelenek ve görenekleri, ahlaki değerleri ve inanç biçimleri hakkında ip uçları verir (Armağan, 2016: 425-428). Kültürün izlerini taşıyan dil birimlerini temel alan ve *kültürdilbilimin anahtarı* kabul edilen sözcüklerinden biri *konsept*'tir. Söz varlığını oluşturan öğeler, gerçek anlamlarıyla birlikte içinde doğduğu kültürle yoğrulmuş anlam ve değer kazanır. Bu değer, sözcüğün konsepti (kavram) ile ilgilidir. Konsept, kültürdeki değerler/inançlar sistemi tarafından belirlenen, olaylar ve nesnelere hakkında dil taşıyıcısının zihinsel düşüncesini yansıtan ve dile getirilen kavramın sembolik bir görüntüsüdür. Konseptin iki bileşeni vardır: *İfade planı* ve *içerik planı* ya da *anlam* ve *yapı* (Andreyanova, 2014: 67).

Halk kültürünün izlerini, dil birimleri aracılığıyla araştırmayı amaçlayan kültürdilbilim, dil-kültür ilişkisi ve etkileşimi üzerinde durur. Toplumun dil ve kültürünün belirlenmesi noktasında ortaya çıkan yeni eğilim ve yaklaşımlar, son yıllarda özgün çalışmaların yapılmasını sağlamıştır.

Dil-kültür ilişkisinin ve etkileşiminin dilde yansımaları olarak kabul edilen *efsaneler, gelenek, görenek* ve *inanç biçimleri, kültürel semboller, destanlar, ritüeller*; kültürdilbilimin araştırma alanına girer (Maslova, 2001: 36). Deyimler, atasözleri, masallar, ninniler, şarkılar vb. dil birimleri; geçmişten günümüze izler taşır. Kültürdilbilimsel çözümlenmelerle bu dil birimlerinde gizli olarak yaşamaya devam eden kültürel unsurlar, gün yüzüne çıkarılır (Paşalıoğlu, 2022: 842). Bu nedenle tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde, ağızlarda, tarihî ve güncel sözlüklerde, edebî eserlerde söz varlığı ve sözcüklerin kavram alanı üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Türk tarihinde kadının konumu ve değeri; askerî, edebî, hukuki, kültürel, tarihî, siyasi ve sosyal olmak üzere pek çok açıdan ele alınmıştır. Ayrıca *kadın* ile ilgili olarak antropolojik, ideolojik, mitolojik, psikolojik ve sosyolojik çalışmalar yapılmıştır (Pilancı, 2002: 71-82). Çalışmalarda kadının akrabalık ilişkisi, cinsiyet durumu, sosyal statüsü, yaşı ve ilahi yönü vb. konular üzerinde de

durulmuştur. Yapılan çalışmaların çoğu, tarihî ve çağdaş metinlerde geçen *kadın* ile ilgili söz varlığı üzerinedir.

Soyut ve somut tüm kültürel değerler, konuşma ve yazı dilinde görünürlük kazanarak varlığını sürdürür. Kültürün korunması ve yaşatılması noktasında, yazı dili, konuşma diline göre daha etkilidir. Bu nedenle, sadece konuşma dilinde yaşayan dil birimlerinin yazıya geçirilerek korunması gerekir. Bu noktada önem arz eden kültürdilbilim "*dile yerleşmiş ve dile yansıyan halk kültürünün tezahürlerini araştıran, dilbilim ve kültürbilimin eşiğinde ortaya çıkan, bir bilim dalıdır.*" (Maslova, 2001: 9).

Kültürbilimsel yaklaşıma bağlı olarak *budundilbilim, kültürdilbilim* ve *ülkedilbilim* olmak üzere birbirinden farklı üç bilim dalı doğmuştur. Kültürdilbilim, Rus dilbilim ekolüne bağlı olarak kültürdilbilim ve budundilbilim uzmanları tarafından incelemelerin yapıldığı bir bilimdir (Saraç, 2019: 162). W. Humboldth başta olmak üzere A. Potebnya, C. Bally, E. Sapir, F. De Saussure, J. Grimm, J. Herder, J. Vendryves R. Lado, R. Rask; kültürdilbilimin disiplin olarak ortaya çıkmasında önemli araştırmacılar. Kültürdilbilim; A. Hrolenko, V. Krasnih, V. Maslova, V. Teliya, V. Vorobyev ve Yu. Stepanov sayesinde yükseliş göstermiştir (Alimjanova, 2016: 5-6). Türkiye'de ise Rusçadan çevrilen kaynaklar, az sayıda özgün makale ve lisansüstü tez vardır. Türkoloji için oldukça yeni olan kültürdilbilim alanında yapılan çalışmalarda çoğunlukla deyim ve atasözlerinde anlam değişimine uğrayan bazı sözcüklerin kavramsal alanı Rusça ile karşılaştırılarak incelenmiştir. Kültürdilbilim; art zamanlı, eş zamanlı, karşılaştırmalı-tarihsel, tarihî, tipolojik ve yapısalci araştırma yöntemlerini kullanır (Alefrenko, 2016: 39).

Kültürün dil üzerindeki görünürlüğünü ortaya koymaya çalışan kültürdilbilimin en temel amacı; kültürün dile nasıl yansıdığını, nasıl korunduğunu ve nasıl aktarıldığını yöntemleriyle birlikte incelemektir. Kültürdilbilimin amaçlarından biri de sürekli etkileşim içinde olan iki gösterge sisteminin betimlenmesidir. Kültürdilbilim, kültür kodları taşıyan dil birimlerini temel aldığı (Kozan, 2014: 3-5) için bu birimlerin doğru belirlenmesi gerekir. "Ana ve anne" sözcükleri, kültürdilbilim açısından ele alınmaya değer dil birimleridir. İki sözcüğün anlamı, kökeni, mitolojik ve dinî açıdan önemi, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki görünümü, ağızlarda, deyim ve atasözlerinde kullanımı, ana ve anne sözcükleriyle yapılan türemiş, birleşik sözcükler ve sözcük öbekleri, tespit edilmiştir. İki sözcük, argo açısından da değerlendirilmiştir. Konu araştırılırken internet kaynaklarına da başvurulmuştur. İnternet ortamından alınan bilgilerin linkleri "İnternet Kaynakları" başlığı altında verilmiştir. Örnekler, konuyla ilgili bilimsel yayınlardan, sözlüklerden ve edebî eserlerden seçilmiştir. Bunların alındığı eserlerin listesi "Kaynakça" bölümünde listelenmiştir. Örnekler; trnak içinde ve italik yazılmış, vurgulanmak istenen sözcük koyu renkle gösterilmiştir.

Çağdaş lehçelerde “ana ve anne” sözcüklerine karşılık gelen terimlerin alındığı sözlüklere -metni karmaşıklıkta kurtarmak için- ayrıca atıf yapılmamış; bu kaynakların listesi de “Kaynakça” bölümünde verilmiştir. “Ana ve anne” sözcükleri kültürelbilim açısından değerlendirilirken dolaylı yoldan yapılan adlandırmalara değinilmemiştir.

“Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü”nde (Eyüpoğlu, 1988) “ana” sözcüğünün kökeni ayrıntılı olarak ele alınmıştır. “Anne” sözcüğü hakkında “Öğ’den Anne’ye: Türkçe Söz Varlığı Anne” (Ayan, 2011); “Cicianne Sözü Üzerine” (Çetin, 2012) başlıklı çalışmalar vardır. Kadın tanrıçalardan bahseden çalışmalarda “ana” mitolojik ve kültürel açıdan araştırılmıştır. “Ana ve Anne Sözcükleri Üzerine Kültürelbilim İncelemesi” başlıklı çalışmada bahsi geçen kaynakların çoğundan yararlanılmıştır.

Yapılan çalışmalar arasında “ana ve anne” sözcüklerinin tüm yönleriyle ele alındığı bir kaynak yoktur. Bu iki sözcük üzerine kültürelbilim çalışması da yapılmamıştır. Bireyin içinde doğduğu dili ve kültürü ilk önce annesinden öğreniyor olması nedeniyle “ana ve anne” sözcükleri, kültürelbilim çalışması için ayrı bir öneme sahiptir.

Türk kültüründe “kadın” ve “kadının yeri” oldukça önemlidir. Kadın, evin ve ülkenin yönetiminde kağanla birlikte söz sahibidir (İzgi, 2020: 30). Türklerde sosyal konum açısından kadın ile erkek eşittir. Ayrıca kadın hem annelik hem devlet adamlığı hem de kahramanlık gibi roller üstlenir (Atsız, 2021: 89; Kara Küçükü, 2022: 261). Gerektiğinde savaşta dahi giden kadının zamanla konumu değişmiş gibi görünse bile aslında kadın, hâlâ ailenin ve toplumun bel kemiği olma özelliğini korur. “Yuvayı dişi kuş yapar.” atasözü, toplumun en küçük birimi olan ailede kadının yerini ve önemini vurgular.

Atatürk’e göre, Türk tarihinin ve medeniyetini oluşturan temel unsur, “Türk kadınıdır.” “*Şuna inanmak lazımdır ki, dünya üzerinde gördüğümüz her şey kadının eseridir.*” (1923: 85) diyen Atatürk, Türk kadınının hemen hemen her konuda erkeğin yanı başında, eşit koşullarla yer almasını istediği için, kadınlara seçme ve seçilme hakkı vermiştir.

Türk toplumunda büyük değer gören kadını daha kıymetli kılan, soyun devamı için şart olan doğurganlık özelliğidir. “Annelik” vasfı, ailede ve toplumsal yaşamda kadına ayrı bir değer katar, onun bu rolü, bütün vazifelerinin önüne geçer. “Annelik”, kadın için yaşam boyu sürecek bir yolculuktur.

“Kadın” ve “ana” sözcükleri; *kadın ana, kayın ana* “kadın ana” ifadesiyle kullanılır. Yaşça büyük kadına “kadın ana” denir. Burada “kadın” cinsiyet bildirmekten daha ziyade unvandır. Daha sonraki dönemlerde ise *kayın+ana* birleşerek *kaynana* şeklini alır.

“Ana” Tietze’ye göre, iki ayrı cinsiyete ait akrabalık terimlerinin sıralanışıdır (2016: 14). Türkçe Sözlük’te

ana: 1. Anne. 2. Yavrusu olan dişi hayvan. 3. Dinî bakımdan aziz tanınan bazı kadınlara verilen saygı unvanı. 4. Yaşlı kadınlara saygılı bir seslenme sözü (2011: 117); *anne*: 1. Çocuğu ola kadın, ana, valide, kocakarı, mader, nene, aba. 2. Yavrusu olan dişi hayvan (2011: 131) şeklinde tanımlanır.

Ayrıca, “ana” sözcüğü, aşağıdaki kavramları ifade eder:

- “Çocuğu olan kadın; anne”,
- “Yavrusu olan dişi hayvan”,
- “Dinî açıdan kendisine saygı duyulan kadın”,
- “Anne gibi şefkatli davranan kadın”,
- “Saygı ifadesi olarak yaşlı kadınlara hitap sözü”,
- “Bir şeyin kaynağı, asıl sebebi”,
- “Koruyucu, kollayıcı, velinimet”,
- “Dayanak noktası, temel; asıl, esas”,
- “{ağız} ağaç gövdesi”, “{ağız} tütünün alttan üçüncü tabakası olan en iri yaprakları”,
- “{ağız} değirmende çarka giden suyu salmaya yarayan ark”,
- “{ağız} ırmak ve nehirlerin aktığı asıl yatak”,
- “{ağız} toprak kazıldığında meydana çıkan alt tabaka; sert toprak”,
- “Egemen, asıl, köke ilişkin, esas, hâkim” (Çağbayır, 2007: 239).

“Ana” sözcüğünün kavram alanı, “anne” sözcüğüne göre daha fazladır. Ağızlarda “ana”; ölçünlü dilde “anne” şeklinde kullanılan sözcüklerin aynı anlama geldiği sanılır; oysa bu iki sözcük arasında konuşmanın yerine ve konuşmacının amacına bağlı olarak anlam farklılıkları ortaya çıkar. Örneğin, “ana ve anne” sözcüklerine *+ilk* yapım eki getirildiğinde ortaya çıkan anlam, metnin bağlamıyla ilişkili olarak değişebilir. “Analık” ve “annelik” sözcükleri gerçek anlamlarından uzaklaşarak “yan anlamlar” kazanır. Doğuran kadın anlamında “ana ve anne” sözcükleri kullanılabilir; lakin “ana” her zaman doğuran kadın anlamına gelmez; çoğu zaman “ana” saygı ifadesi içeren bir unvan görevi üstlenir. Burada sözcüğün ifade ettiği anlamı, metnin bağlamı belirler.

Mitolojik ve Dinî Açıdan Ana, Anne Sözcükleri

Türk kültüründe insanın vefatından sonra gömülmesi onun tekrar ana rahmine dönüşünü sembolize eder. Bilinç altında uyku ve gece, ana rahmindeki sakin, sessiz ve huzurlu dönemi anımsatır (Karakurt, 2011: 30).

Kadının doğum yapma özelliği, mitolojide kadına olağanüstülük katar ve bu nedenle kadının büyüsel gücü elinde tuttuğuna inanılır (Çobanoğlu, 2020: 124). Mitolojik düşünce sisteminde *Ağaç Ana, Dağ Ana, Hayvan* (Kurt, Kartal vb.) *Ana* gibi *dağ, ağaç ve çeşitli hayvanlar* da “ana” rolü üstlenir. Hatta, *ağaç, ağaç kovuğu, dağ, dağın eteğindeki mağara* doğum motifleri taşıyan yerlerdir (Uslu, 2014: 12-28).

Mitolojide *dağ, deniz, gökyüzü, orman, toprak*; “ata” veya “ana”dır. Toprak, besleyip büyütme özelliğinden ötürü *ana*; gökyüzü ise koruyup kollama özelliğinden dolayı *atadır*. *Denizler* “ana”; *yüksek dağlar ve tepeler* Tanrı’ya

yakınlığı nedeniyle “baba” kabul edilir (Daşman, 2017: 114).

Ama Hanım, mitolojide yaratıcı tanrıçadır. *Ama* adlı tanrıçaya, Sümerlerde de rastlanır. *Tanrıça Ama* ile İskitlerdeki *Apa* (Abay) arasında bağ olduğu düşünülür. Evi koruyan bu tanrıça, *Umay* ile de ilişkilendirilir. *Gün Ana* yani “Güneş” göğün yedinci katında; *Ay Ata* yani “Ay” göğün altıncı katında oturur (Gökalp, 1976: 89; Uslu, 2014: 84-246). Burada, göğün altıncı katında erkeğin, yedinci katında ise kadının olması önemli bir noktadır.

Türklerde, *Güneş-Ana*, *Ay-Baba* ve *Ay-Dede* ifadeleri vardır. Çünkü mitolojide, *Güneş* “kadını”, *Ay* ise “erkeği” simgeler. Yakut efsanelerinde, *Ay* ile *Güneş*, sürekli kavga hâlinde olan iki kardeştir (Uslu, 2014: 65).

Kadının yaratılış sebebi, doğum ve çoğalma imgesi olarak görülür. Dünya yaratılmadan önce her yer *denizdir*. Sadece *yaratıcı-tanrı* “Kayra Han Ülgün (Ülgen) Ata” vardır. Ülgün Ata, sıkıldığı bir anda, denizde *Akine* “Beyaz Anne” görünür. Ülgün Ata, *Akine*’yi görüp ondan aldığı ilhamla kâinatı yaratır. *Akine* olmasa erkek Tanrı Ülgün Ata ilhamsız kalıp hiçbir şey yaratamayacaktır. Hatta Altaylarda kadınlık şerefine dikilen *Kadın* adlı bir dağ bile vardır (Ögel, 2014: 465-469; İnan, 1998: 274-275).

Mitolojide bir kısım tanrıça ya da azize adları da “ana” unvanıyla birlikte yer alır. Eski Türklerde *Umay Ana*, *Ayzıt* veya *Ayısıt Ana*, *Ana Maygil*, *Akene/Akin* (Ak Ana veya Beyaz Anne) gibi kadın tanrıçalara gösterilen saygı, toplumun kadına verdiği değeri ortaya koymaktadır.

Eski Uygur Türkçesinde, *ög karını umay* “rahim, ana karnı; yani plasenta” (Wilkens, 2021: 524) demektir. DLT’de anayı çocuğa bağlayan eşin adı *umaydır* (DLT I, 123). *Eş*, bebeği hayata bağlar. Bu nedenle, eş, kutsal sayılır ve doğum sonrası atılmaz, toprağa gömülür. Bu kültür, Anadolu’da yaşamaya devam etmektedir.

Umay, Türk mitolojisinin kutsal dişisidir. *Umay*, kadınları gebelik sürecinde, doğum esnasında, doğum sonrası ve çocuğu büyüyünceye kadar kötü ruhlardan korur (Kayabaşı, 2016: 222). Türk mitolojisinde “*Umay Ana*”, tek bir kavramla açıklanamayacak kadar kıymetlidir (Gömeç, 2018: 706). Atsız; *Umay* veya *Umay Ana* sözcüklerinin metnin bağlamı içerisinde anlamlandırılması gerektiğini ifade eder (2021: 105). Türk kültüründe hanenin çocuklarını ve bebeklerini koruduğuna inanılan *Umay Ana*, *Gök Tanrı*’dan sonra en önemli tanrıçadır. Bazı kaynaklara göre, *Umay Ana* ve *Ayzıt* aynı kadın tanrıçalardır. *Ayzıt*; sevgiyi, güzelliği, namusu ve en önemlisi de doğumu temsil eder. Kadının doğumda yardımcı olan *Ayzıt*, yeni doğmuş bebeğin ağzına bir damla süt damlatarak ona can verir. Bu nedenle bebeğin ağzına damlatacak *ilk süt*, çok kıymetli kabul

edilir. *Ayzıt*, çocuğu ve anneyi koruduğu gibi hayvanları da korur.

Türk kültüründe adı geçen bir diğer kadın tanrıça *Akene*’dir. *Akene*, “*Efsaneye göre bu tanrı ruh, yaratma kudretini ilham eden ruhtur. Erkek tanrı Ülgen yaratma kudretini ve ilhamını bu Akene’den almıştır. Ana Maygil ise ulusu koruyan bir dişi ruhtur; buna ‘ulus anası’ da denir.*” (İnan, 1976: 27).

Yaratılış, birçok efsane ve destanda olağanüstü özellikler taşır. Yaratılış efsanesinde soy, sıradan bir kadına bağlanmaz. Soyun devamı; olağanüstü şekilde ritüele, toteme veya bozkurta yani “dişi kurda” bağlanarak izah edilir. Bu da *Bozkurt-Ana*, *Asena Kurtarıcı Doğuran Dişi Bozkurt-Ana* mitlerinin oluşup bozkurt kültüründe, kağanların geldiği hanedanın kutsallığının kaynağını oluşturur (İnan, 1976: 137-149). Soyun kurda bağlanması, Anadolu’nun birçok bölgesinde *Kurt Ana* veya *Kurt Ata* destanlarında devam etmektedir.

Türk mitolojisinde anneyi ve bebeği koruyan, doğumu kolaylaştıran doğum tanrıçaları olduğu gibi kötülük ve ölüm dağıtan tanrıçalar da vardır. Bunlardan *Al Ana* (Hal Nene), “kötülük tanrıçasıdır.” *Al Ana* “*kızıl giysileri olan, kızıl saçlı bir kadındır. Kötü ruhlar olan Albislerin başında bulunur. Çirkin, dağınık saçlı, gözleri kanlı, uzun tırnaklı olarak tanımlanır. Deveye güreşebilecek kadar uzun ve güçlü olduğu söylenir. Bazen ‘Albis’la özdeş olarak düşünülür.*” (Uslu, 2014: 174).

“*Toprak Ana*, bitmez tükenmez bir hayat gücüne sahiptir. İnsanlara bol tahıl vererek onlara iyilik yapmaktadır. O, sağ göğsünden iki sol göğsünden bir kez emzirecek yığıtleri üstün bir güce kavuşturmuştur.” (Küçük, 2013: 120). *Ana vatan* ve *ana yurt* kavramları, *toprak ana* ile bağlantılıdır. *Vatan*, doğurup besleyen, büyüten; koruyup kollayan ana gibi algılanır. *Toprak Ana*, *Doğa Ana* veya *Ana Tanrıça* kavramlarıyla özdeşleşir ve yaratıcı gücü simgeler. Göğün “yedi”, “dokuz” ve “on dokuz” katı vardır ve bunların her bir katında farklı tanrıların oturduğuna inanılır. *Ulug Ana* adlı tanrıça, yaratıcı güçlerin tamamını ifade eder (Uslu, 2014: 243-327).

Oğuz Kağan, üç gün üç gece annesini emmez. Oğuz Kağan’ın annesi, gördüğü bir rüya sonrası Müslüman olur ve bu olaydan sonra annesini emen Oğuz Kağan, henüz bir yaşındayken konuşmaya başlar ve olağanüstü yetenekler sergiler (Gökalp, 1976: 97). Oğuz Kağan Destanı’nda Oğuz Kağan’ın doğuşu, annesini sadece bir defa emişi, kahramanın rüyasında annesiyle konuşması vb. unsurlar, kahramanların annelerinden ayrı düşünülmediğini gösterir.

“*Oşul oğul anasının köğüsündün oğuznu içip mundın ardıkrak içmedi.*” [Bu çocuk anasının göğsünden ilk sütü emdi ve bir daha emmedi.] (Bang ve Rahmeti: 1936: 10-11).

“Anne” Dede Korkut Hikâyeleri’nde kahramanların hem koruyucusu hem yol göstericisidir. Yaralanan Boğaç Han, anne sütü ve dağ çiçeğiyle iyileşir. Burada annenin hayat verici özelliği ortaya çıkar. Dede Korkut Hikâyeleri’nde de anne, kahraman için her şeyden daha değerlidir. Anne; maldan, eşten, evlattan, candan vazgeçilecek kadar kıymetlidir (Yalçın, 2021 75).

Türk kültüründe *kadın* “bilge” kişidir. Göktürk Abideleri’nde “annem İlbilge Hatun” ifadesiyle kadınların bilgeliğine vurgu yapılır. “Anne” olan kadın, tanrıçalara benzetilerek “Umay gibi annem” tabiriyle kadın yüceltilerek tanrıçaya benzetilir (Güngör, 1992: 206).

“*Umay teg ögüm katun ...*” (KT D31). [Umay gibi olan hatun annem...] (Tekin, 2014: 32-33).

Kadın, ailenin temel direği ve birleştirici unsurudur (Kara Kütükçü, 2022: 261) Abidelerde söze anneleri ve hatunları sayarak başlanır. Kağan buyrukları “Kağan buyuruyor ki” sözüyle başladığı zaman geçersizdir (Gökalp, 1976: 211). Türklerde “Ana hakkı ödenmez.” ve “Ana hakkı Tanrı hakkı” ile eş değerdir.

“*Asağ tusu kıltaçlar ara anada yigrek bultukmaz.*” (Maytrisimit 58, 33-34). [Hizmet edenler arasında anadan daha üstünü bulunmaz.] (Tekin, 2019: 116, 233-234).

“*Kayu kişi ög kañ köñlin bertsär ol tınlıg tamuluğ bolur.*” (PKPH XI, 4-6). [Babasının veya annesinin kalbini kıran herkes cehennemlik olur.] (Hamilton, 2020: 36).

EUT’de *ana ata* “anne ve baba, ebeveyn, ana baba” (Wilkens, 2021: 46); *ög kañ* “anne baba” (Wilkens, 2021: 523); DLT’de *ata ana* “baba ana” (I, 508) demektir. Akçıl’a göre, kadın ile erkeğin arasında -mecburi olan cümle içi sıralamadan başka- bir öncelik ya da farklılık belirtilmemiştir (2016: 153). Dede Korkut Hikâyeleri’nde *ana ata* (91-1) ve *ata ana* (98, 177, 191) şeklinde ikili kullanım olduğu görülür. Fakat Türk kültüründe anne, babadan önce gelir. Bu, cinsiyet ayrımından daha ziyade hem aile hem de aile bireyleri için anneye daha çok ihtiyaç duyulmasından kaynaklanır. Ataerkil toplumsal yapının esas olduğu dönemlerde, *ata ana* ifadesinin kullanımı daha yaygındır. Bazı bölgelerde *ata ana* “babaanne” anlamıyla yaşamaktadır.

“*Men yime olarnanğ ögleri kañları boltum.*” (Maytrisimit 33, 48-49). [Ben de onların anaları, babaları oldum.] (Tekin, 2019: 84, 213).

“*K(a)ltı ögi kañı k(ä)ntü oğlın kızın..*” (AYS VI. 0084-0086). [Sanki anne babanın kendi oğlunu kızını...] (Ayazlı, 2012: 70).

“*Eşidip ata ananğnınğ sırlarını kadırma Neng kut bulup köwezlik kılınıp yana kuturma.*” [Ananın babanın sözünü işiterek öğütlerini reddetme; mala ve

talibe eriştiğinde şımarıklık yaparak kudurma.] (DLT I, 508).

“*Ata ana ağlaşup Kazan’a âdem saldılar.*” (Özçelik, 2016: 527). [Ata ana ağlaşup Kazan’a adam gönderdiler.]

“*Ata ana Óavrat oğlan kız gelin Kamusınıñ sen yiseñ gerek gamın*” (G II 2911). “*Eledürdüm seni atañ anaña.*” (YZ 44).

Eski Türk Yazıtlarında erkek adları, kadın adlarından fazladır. Rasoni, bunu ataerkil toplumsal yapıya bağlar (1988: 66). Daşman, “teyzem, annem, karım, prensesim” vb. ifadelerinden yola çıkarak Eski Türk Yazıtlarında ve Göktürk tarihinde ataerkil bir yapının yanında anaerkil bir yapılanmanın da bulunduğunu belirtir (2017: 117). Ancak Eski dönemlerde, anaerkil toplumsal yapının olduğu ve soyun devamının anadan çocuğa geçtiği bilinmektedir. Hatta “*kişilerin mensubiyeti büyük bir ihtimalle ağaç-ananın temsil ettiği anne soyuna*” (Çobanoğlu, 2020: 126) bağlanır. Bundan dolayı anne soyu, baba soyuna göre daha değerli görülür. Bu dönemde *Ana Hatun Tevrim* ve *Ana Ögi* vb. kadın isimleri de vardır (Wilkens, 2021: 46).

Genç kızlar, Göktürklerde evlenme çağına geldiğinde kılıçla dövüşüp yendiği erkekle değil, yenildiği erkekle evlenir (İnan, 1975: 27). Türklerde tek eşlilik (Kafesoğlu, 2016: 228) esastır. Türk destanlarında hiçbir şekilde birden fazla evlilik işareti yoktur (İzgi, 2020: 28).

Türkler, kız ve erkek çocuk ayrımı yapmazlar. *Kadın*, “evin sahibi”, *kız* “evin başı”, “evin yakışığı” ve “kazanın kulpu” gibidir. Kadının miras hakkı vardır. Düğünden önce gelin olan kızın ailesine mal-mülk, para, hayvan vb. şeyler verilir. Gelin, ailenin eşit üyesi sayılır (Ögel, 2001: 247; Bars, 2011: 124; Tokcan ve Kolyiğit, 2017: 32).

Hz. Havva, insanoğlunun annesidir. Bu nedenle Hz. Havva’ya “Havva Anamız” denir. Hz. Havva’nın adı, İbrânicce Tevrat’ta *Havvâh*, Yunanca tercümede *Eva*, Latince *Heva*’dır. Sözcük, Batı dillerine *Eve* şeklinde geçmiştir. Sümerce *ama* “anne” Akadcada *awa*, İbrâniccede *Havvâh* şeklindedir. İbrâniccede *hawwoth* sözcüğü “çadırlar” anlamına gelir; kadın çadıra benzetilerek, istiare yoluyla, ona bu isim verilmiştir.

Meryem Ana, (Bakire Meryem, Kutsal Bakire, Ana Meryem), İsa Peygamber’i bakire olarak doğurmuştur. Bu nedenle Hz. Meryem, “Ebedi Bakire” diye anılır. Kutsallığı dinî kaynaklarda da belirtilen Meryem Ana’ya gönderme yapılarak “anne” olan kadın; aziz ve kutsal kabul edilir.

Türklerde, toplum için fayda sağlamış fedakâr kadın şahsiyetler, isimlerinin yanına getirilen “Ana” unvanıyla anılır: *Şerife Ana*, *Zübeyde Ana* vb. Dinî açıdan da *Hatice Anamız*, *Ayşe Anamız*, *Fatıma Anamız* ifadeleri ayrı bir önem kazanır.

İslamiyet'in kabulüyle Türkçeye *vâlîde*, *ümm* (Ar.); *mâder* (Fr.) vb. sözcükler girmekle birlikte Türk toplumunda kadına verilen önem, devam etmiştir. Kız çocuklarına ad verilirken Hz. Muhammet'in soyundan gelen kadınların isimlerine öncelik verilir. Hz. Muhammed'e soyunun devamı, Kevser suresiyle müjdelenmiştir. Bir hadiste şöyle buyrulur: "*Kızım Fatıma, bedenimin bir parçasıdır, gözümün nurudur, kalbimin meyvesidir, bedenimdeki ruhumdur, insan şeklinde bir huridir. İbadet mihrabında ayağa kalktığında yıldızlar yeryüzündekilere nur saçtığı gibi, onun nuru da gökteki meleklerle öyle nur saçar.*" Hz. Fatıma "*ilklerin ve sonların seyyidesi*"dir (Bihar-ül Envar, C. 28: 37). O, Hz. Muhammed'in *bedenin parçası* ve *gözünün nuru*, *kalbinin meyvesi* olduğu için de ayrı bir öneme sahiptir. *Fatıma Ana eli* tabiri de bu kıymeti gösterir. Anadolu'da yemek pişiren kadınlar, yaptıkları yemeğin lezzetli olması için ve zor bir işe başladıklarında, kolaylık sağlaması için *Fatıma'nın eli* veya *Fatıma Anamızın eli* derler. Anneler, ellerini hastalanan çocuğa şifa olsun diye sürerek aynı şekilde niyet ederler.

Havva Ana, "insanoğlunun annesi", *Meryem Ana*, "Cennet'in kraliçesi", *Hız. Fatıma* hem "babasının annesi" (Ümmü Ebîha) hem de başında tacıyla "Cennet kadınlarının efendisi" olarak anılır.

Evlenme çağına gelen kız, "*Allah'ın emri Peygamber'in kavli ile*" istenir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de anne hakkı ve rızası üzerine ayetler vardır (Ahkaf, 15; İsrâ, 24; Lokman, 14 vb.) "*Cennet anaların ayakları altındadır.*" (Nesâî, Cihâd, 12) ve "*Anne cennet kapılarının ortasındadır.*" (İbn Hanbel, V, 198) sözleri, İslam dininin anneye verdiği değeri göstermektedir.

Ana ve Anne Sözcüklerinin Kökeni

Eyüboğlu'na göre, Sümerce ve Hititçede kullanılan *ane* sözcüğü, yabancı kökenlidir. ET'de *an* kökünden türetilmiş. *Anbazuk*, *Andarıman*, *Angış*, *Anuk* vb. erkek isimleri olsa da bu sözcüklerde "doğurganlık" ifadesi yoktur. Hititçedeki *an* ile başlayan sözcüklerde "doğurucu" bir özellik olduğu için Eyüboğlu, bu sözcüğü, Hititçe *Annas*'a dayandırır. Anadolu'da *an* köküyle başlayan "doğurma, dişilik" gibi anlamlar taşıyan pek çok sözcük vardır. Bu nedenle Eyüboğlu, sözcüğü *annaç*, *anaç* ile ilişkilendirir ve *annas* köküne bağlar. Hatta yazar, sözcüğün Hititçeye Anadolu kavimlerinden geçtiğini ifade eder (1988: 16-17). Ayan, Hititçe "annas" ile Türkçe "anne" arasındaki bağı, sos-linguistik anlamda zayıf bulur (2011: 115).

"Ana" sözcüğü, zihinsel faaliyetleri temsil eden *an* köküne dayandırılır. Moğolcada *anh*, "önde gelen" ve "birinci sıradaki" anlamına gelir. Moğolcada *anah-* fiili, iyileştirmek, tedâvi etmek demektir. Sözcük, Mançu-Tunguz dillerinde *enin* olarak geçer ve yine "anne" demektir (Karakurt, 2011: 93).

Moğolcada *ece*, *eke*, *ice* (Clauson, 1972), *eci*, *eçe*, *eh*, *ehe*, *eje*, *ese*, *ez*, *ezi* "anne"; Yenisey Yazıtlarında *egeç* (41-6) "annecik" demektir. Atsız'a göre *egeç* sözcüğü, bir sevgi ve hitap ifadesi gibi kabul edilebilir (2021: 94).

Aba "ana, anne, nine, anneanne" (YTS, 1); "ana, nine, anneanne" (TS I, 1); Tibet dilinde *uma* "anne"; *aba* "baba" (DLT I, 59-44); Oğuz Türkçesinde "ana"; Karluk Türkmenlerinde *aba* ve *apa* sözcükleri olduğu gibi DLT'de *ana* sözcüğü de "anne" anlamına gelir (I, 32-29; 93-12; III, 210 5). Ayrıca DLT'de *aba*, *ana*, *apa*, *hana*, *uma* "anne" anlamına gelir (Hadi, 2005: 36). *Aba*, Altay Türkçesinde "baba, büyük baba, büyük babanın ağabeyi, amca, anne, büyük kız kardeş" demektir (Rahimi, 2019: 2). Dede Korkut Hikâyeleri'nde *aba* sözcüğü yoktur. Oğuz Türkçesinde "anne" anlamına gelen *ebe* sözcüğü, Karluk Türkmenlerinde *epe* şeklinde (DLT 55-41) söylenir. *Apa*, Moğolcada "baba ve anne" demektir.

Ana, *ab(p)a*, *apaka* ve *ebe* sözcüklerinin "abla, baba, büyükanne, hanım, hala, yenge" anlamları da vardır (Hadi, 2005: 3); Birbirine ilişkili olan *aba*, *apa*, *ebe*, *epe* (Clauson, 1972: 5) sözcüklerine ek olarak "ana ve anne" de bu sözcüklerle ilişkilendirilebilir.

"Ana" sözcüğü "anne" anlamıyla ilk olarak EUT metinlerinde görülür. (Clauson, 1972: 169). Lakin bu dönemde "anne" ifadesi daha çok, *ög* sözcüğü ile karşılır. Yine bu dönemde *ög ana* şeklinde kullanıma da rastlanır. "Anne" anlamına gelen *ög*, IX. yüzyıldan itibaren *ana* olarak değişir (Kafesoğlu, 2016: 221).

"Ana" sözcüğü, bazı olağandışı deformasyonlara maruz kalarak "anne" şeklini alır (Clauson, 1972: 169). Bazı görüşlere göre ise "anne" sözcüğü, İstanbul Türkçesi'yle görülmeye başlar. Bazı görüşlere göre de "anne" çocuk dilindedir (Sami, 1901: 57; Emre, 1931: 193; Tietze, 2011: 181).

"*Kim kayu eren ekeler sinğiller kızlar analar duntar birle yavaz iş işlep yazınsar...*" (Maytrısimit 84, 19-21). [Erkekler, abla ve kız kardeşler ile, kızlar ile analar ile ve râhibeler ile kötü iş işleyip günahkâr olsalar...] (Tekin, 2019: 155, 256).

"*Anası tewlük yuvka yapar, oğlu tetik koşa kapar.*" [Annesi kurnaz, yufkayı ince yapar, oğlu tetik koşup ikişer ikişer kapar.] (DLT III, 37-7).

"Hadice ilen Fâtıma Ananın sevgüleri..." (DK¹, 3) [Hatice ile Fatıma Ana'nın sevgileri...]

Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Kullanılan Ana, Anne Sözcükleri

Soğdça *hwatün* "kraliçe" demektir (Rasoni, 1963: 77). Eski Türkçe döneminde *katun* "kadın, kraliçe" (Gabain, 2007: s. 273) anlamında resmi bir unvandır (Şirin User,

¹ Yusuf Azmun, Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması, İstanbul: Kutlu Yayınevi, 2019.

2011: 281). DLT’de *katun*, Afrâsiyab soyundan gelen bütün kadınların unvanı şeklinde tanımlanır (I, 138-14; 376-11; 410-4; 410-6; III, 240-5).

“*Katun karnınta (on ay) olurdu.*” (Maytrısimit 89, 25-26). [Kraliçe karnında (on ay) oturdu.] (Tekin, 2019: 162, 260).

Türklerde asilzade sınıfına mensup kadınlara *hatun*, kağanların eşlerine ise *terken* “kraliçe” denir (Sümer, 1954: 193). Eski Türk tarihinde *katun*, kağanın eşi ya da annesini ifade eder ve göğe sadece *katun* kaldırılır. *Katun/hatun*, Runik yazıtlarda ve Eski Uygur metinlerinde “baş kadın, hükümdarın en büyük eşi” demektir. Sözcük, aynı zamanda “tanrıça” anlamını ifade eder ve bu yüzden Runik yazıtlarda *katun* için “teñri töpösinte tut-”, “teñride bolmış” gibi ifadeler vardır ve *katunun* kutsiyeti ve gökselliği ortaya konulur. Bununla birlikte, EUT’de yer alan “teñrim *katun*” ifadesi de *hatunun* kutsiyetini gösterir. Böylece *katun* hükümdarın eşi ve hatta ülkenin baş kadını ifade eder (Tokyürek, 2013: 121-127). Tokyürek’e göre, Eski Türkçe döneminde “*Kadın, eş, zevce’ anlamındaki katun, kunçuy, kişi, yutuz, evçi sözlerinin yanı sıra koduz, tul, kara tul sözcükleri de kullanılır. Lakin hatun/hatun, kunçuy ve kişi sözleri unvansal bir değer taşıırken kadın ile ilgili diğer sözlerin unvansal bir düzeni karşılayıp karşılamadıkları net değildir.*” (2013: 127).

“*Ögüm katun ulayü öglerim ekelerim kunçuyларım bonça yeme tirigi küñ boltaçı erti.*” (KT K, 9). [Annem sultan ve analarım, ablalarım, prenseslerim, bunların dirisi cariyeye olacaktı.] (Tekin, 2014: 38-39).

“*Ogulin yutuzın anta altım.*” (BKY 38). [Oğullarını, kadınlarımı orada teslim aldım.]

“*Um(a)y teg ög(ü)m k(a)tun kuut(i)ña in(i)m kül tig(i)n (e)r at bultı.*” (KT D31). [Umay misali annem Hatun’un kutu sayesinde, kardeşim Kül Tigin erkeklik adını elde etti.] (Tekin, 2014: 32-33).

ET’de *apa* “anne” sözcüğü, bir akrabalık terimidir. EUT’de *apa* “ata, dede, büyük baba, cet, ecdat” (Tekin, 122; Wilknes, 2021: 55); Çuvaş Türkçesinde “anne, babaanne” anlamında kullanılır. Tuva Türkçesinde *ava*; Türkmen Türkçesinde *afa, ene* “anne”; Özbek Türkçesinde *apa* ve *apay* “abla, anne, nine” demektir. Karakalpak, Kazak, Kırgız ve Yeni Uygur Türkçesinde *apa* “anne, abla”; Nogay Türkçesinde *aba* “anne”; Tuva Türkçesinde kadına özgü olarak kullanılan akrabalık terimlerinden *ava*, ET’deki *apa* sözcüğüyle ilişkilidir. Tuva Türkçesinde “anne” anlamında kullanılan bir diğer sözcük olan *ıye*’nin EUT’de *ana~ ene* sözcüğüyle ilişkili olduğu düşünülebilir (Ölmez, 2007: 81- 185). EUT’de “anne ve kaynana” anlamında *ana* sözcüğü (Eraslan, 2012: 551) olsa da bu dönemde *ög* sözcüğü, daha çok tercih edilir (Li, 1999, s. 118).

EUT döneminde, *ög* “anne ve üvey anne” (Tekin, 162; Eraslan, 594, Wilkens, 523) demektir. Clauson’a göre,

uzun ünlülü olan *ö:g* bu dönemde, “Ana Tanrıça” anlamına gelir: *ög ana, ög analar* “Ana Tanrıçalar”; *ög esi* “Ana Tanrıça”; ayrıca *ög bitig* “temel sözleşme”; *ög kay* “anne baba” (Wilkens, 2021: 523) vb. kullanımlar da görülür.

EUT’de *ögey* “üvey”, *ögey ana* “üvey ana” (Wilkens, 2021: 525) gibi örnekler, *ögey* “üvey ana” anlamıyla, *öwey* ve *öge(y) ana* “üvey anne” vb. anlamlarla Anadolu ağzlarında ve çağdaş Türk lehçelerinde yaşamaktadır.

Türk tarihinde önceleri “anne” ifadesi *ab(p)a* sözcüğüyle sağlanır. Daha sonraki dönemlerde *ab(p)a*, yerini *ög’e* bırakır (Gabain, 2007: 289). ET döneminde *ög* ve *ana* sözcükleri “anne” anlamına gelir; *ancak ök* DLT’de sadece “akıl ve anlayış” demektir (DLT I, 299).

“*Ögümüz kangımız bizinge...*” (AY, 326).

“*Türk bodunug atı küsi yok bolmazun tiyin kañım kaganıg ögüm katunug kötürmiş teñri il birigme teñri ...*” (KT D, 25; BKY 21). [Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye babam kağanı (ve) annem hatunu yüceltmış olan Tanrı, devlet veren Tanrı ...]

“*Ögüm ötin alayın, kangım sabın tınglayın, tip kelmış tir.*” (IB, 25).

Ög sözcüğüne +*sIz* yokluk ekinin getirilmesiyle oluşan *ögsiz* sözcüğünün kullanımı pek çok lehçede devam etmektedir. Kırım Tatar Türkçesinde *ük* “anne”; *üksöz* “annesiz, öksüz”; Başkurt Türkçesinde *ükhöz*; Karaçay-Malkar, Kumuk, Kırım Tatar ve Nogay Türkçesinde *öksüz*; Altay Türkçesinde *öksüs* “annesiz” vb. örnekler görülür.

Yakut Türkçesinde *ıye, sürün, kulaabınay*; Tuva Türkçesinde *ava, ıye*; Hakas ve Başkurt Türkçesinde *ine, ese, esey*; Kuman Türkçesinde *ine*; Karaçay-Malkar Türkçesinde *ana, ata*; Çuvaş Türkçesinde *ama, amıştı* sözcükleri “anne” anlamında kullanılır. *Ana* sözcüğü, Kırım Tatar, Başkurt, Kazak, Karakalpak, Kumuk ve Karaçay-Malkar Türkçesinde vardır. Ayrıca Kazak Türkçesinde *şeşe*; Tatar Türkçesinde *ana, eni, ine, ıye, ök*; Kazak ve Karakalpak Türkçesinde *apa*; Kırgız Türkçesinde *ana, apa, ene*; Nogay Türkçesinde *ana, anay, aney*; Özbek Türkçesinde *âne/ona*; Yakut, Altay, Kırgız ve Çağatay Türkçesinde *aba/abā* “amca”; Türkmen Türkçesinde *ece, ene, enne, epe*; Azerbaycan ve Gagavuz Türkçesinde *ana*, Türkiye Türkçesinde *ana, anne*; hatta Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde *ma(â)ma*, Gagavuz Türkçesinde ise *mamu, neni* “anne” anlamına gelen sözcüklerdir (Armağan, 2015: 38).

Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde Altay, Başkurt, Karaçay-Malkar, Kaşgay, Kazan, Karakalpak, Kazak, Kırım, Kumuk, Nogay ve Tatar Türkçesinde *ana*; Kırgız Türkçesinde *ana, anne, apa, ene*; Kıpçak Türkçesinde *aba, ebe, ana* “anne”; *ebe* “anne, nine, ebe” (Li, 1999: 119-120). “Ana” sözcüğü, *änä ~ inä ~ ännä ~ anne* ve *anay ~ änäy ~ inäy ~ aney*

gibi küçük fonetik farklılıklarla tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde yaşamaya devam etmektedir (Pokrovskaya, 1961: 22).

“*Karınıning anası biş yüz kuvragları birle...*” (AY 246).
“*...anamğa aydım ey ana men barayın.*” (NF 170). [... anama söyledim. Ey ana, ben varayım.!]

“*Müjgân'ın, “Anne, anne, bunlarla yüzgöz olmaya gelmez.”* (BDG 18).

“*Anamın gönlünü hoşlemek de son olsun!*” (BDG 24).

Anadolu Ağzlarında Kullanılan Ana ve Anne Sözcükleri

ab(p)a sözcüğü; “*abla, anne, ağabey, amca, ata/cet, baba, ebe, nine, anneanne, babaanne, dede, kaynana, ergenlik çağındaki kız, hala, hanım/hanımfendi, teyze, üvey anne/analık, yenge*” (Clauson, 1972: 5; YTS 1983: 1; DS I, 1-4) gibi akrabalık bildirir.

Anadolu ağzlarında *ab(p)a* sözcüğü, küçük ses, şekil farklılıkları ve anlam değişimleriyle yaşamaktadır: *Aba, abaka, abalık, abba, abca, abeş, abı, abıca, abıla, abilla, abilâ, abla, abla genneş, able, abo, abu, abuca, abuş, abula, abuş, apa, apbi, apla, apo* “*abla, büyük kız kardeş* (DS I, 1-4); *apa* sözcüğü de “*ağabey*” (Yaylagöne ve Tokat: DS I, 282) anlamına gelir. Tokat ve Sivas'ta *aba, abu* sözcükleri “*anne*” ifadesiyle kullanılmaya devam etmektedir.

ET'de “*anne*” anlamındaki *ök*, bazı yörelerde “*anne*” bazı yörelerde ise “*anne, baba, ebeveyn*” anlamlarına gelir. Ög, ölçünlü dilde “*anasız çocuk, öksüz*”; *anne* ağzlarında, “*büyükanne, nine*” (Isparta, Çanakkale, Bilecik: DS I, 278); *ök*, “*ebeveyn*” (Ardahan Göle) demektir. Ayrıca *ög* ile yapılan birleşik sözcükler ve sözcük öbekleri vardır: *öksüzdoyuran* “*büyük su bardağı*” (Antalya); “*ekmek yapılırken teknede en son kalan hamurdan yapılan kalın ekme*” (Denizli-Acıpayam); *öksüzali/öksüzoğlan* “*çiğdeme benzer beyaz ya da mor açan bir kır çiçeği, kardelen*” (Sivas-Şarkışla); *öksüzçiğdemi/öksüzce* “*kesilmiş ineğin kürek eti*” (Kastamonu Tosya; Çorum-Kargı) *Öksüztakkesi* “*lapa lapa yağan kar*” (Ankara-Ayaş); *öksüzyamalığı* (Çorum-Osmancık); *öksüzpalan* “*yavaş yavaş yağan kar*” (Samsun-Kıran); *öksüzlersofrası* “*halka halka dizilmiş* (DS V, 3326-33329); *öksüz barmak* “*Serçe parmakla orta parmak arasındaki parmak*”; *öksüz iyeği* “*küçük iyeği kemiği*”; *öksüzce bağır* “*uykulu, pankreas*”; *ök damarı* “*şah tamarı*”; *ökünç* “*intikam, oç, hınç*” (TS V, 3074-3075).

Anadolu ağzlarında “*anne*” anlamında kullanılan diğer sözcükler şunlardır: *abacık* (Niğde: DS I, 5); *ade* (Kayseri: DS I, 65); *anü* (Nevşehir, Balıkesir, Van, Tunceli, Sivas: DS I, 244); *ayana* (Düzce: DS I, 407); *bici* (Adana: DS I, 679); *çığı* (Manisa: DS II, 1159); *ede* (Sivas: DS III, 1563); *ema* (Trabzon: DS III, 1729); *go* (Artvin: DS III, 2088); *na* (Adana: DS IV, 3233); *nene* (DS IV, 3247); *öge* (Denizli, Kars: DS V, 3316). Ayrıca,

emçek (Tokat: DS III, 1731) ve *tay* “*sütanne*” (Diyarbakır, Sivas: DS V, 3853); *abaç* (Sivas: DS I, 5); *anaç yapılı* (Elazığ DS I, 247); *anaç, anaş, aneç, aneş* “*annesine çeken, huy ve şekil bakımından anneye benzeyen*” (DS I, 246); *analık, akana, akcana* (Isparta, Konya DS I, 138); *gelinana* (Afyon, Isparta, Sivas, Ankara: DS III, 1979); *ana bezi, ana donluğu, ana yolluğu, ana yolu* “*düğünde kızın annesine verilen elbiselik kumaş*” (DS I, 251); *dünür ana* “*kız istemeye giden oğlan annesi*” (Isp.) vb. sözcük ve sözcük öbekleri de vardır (DS I, 632).

Deyimlerde Kullanılan Ana ve Anne Sözcükleri

Kültürel açıdan ayrı bir “*değere*” sahip olan “*ana ve anne*” sözcüklerinin deyimlerdeki yeri şu şekildedir: *ana avrat küfretmek, ana baba bir, ana baba duası almak, ana baba eline bakmak, ana baba günü, ana baba yavrusu, ana bir baba ayrı (olmak), ana kuzusu (olmak), ana rahmine düşmek, anadan doğma, anadan doğmak, analar taş yesin, yarım yarım beş yesin, anadan doğmuş dönmek, anadan yeni doğmuş gibi olmak, anası kılıklı (olmak), anası turp/sarımsak babası (soğan) olmak, anasından doğduğuna (bin) pişman etmek/olmak, anasından emdiği süt burnundan gelmek, anasından emdiği sütü ağzından/burnundan getirmek, anasını ağlatmak, anasını belle(t)mek, anasını eşek kovalasın/kovalamak, anasını satayım/satmak, anasının ak sütü gibi helal etmek, anasının gözü (olmak), anasının nikâhını istemek, anne karnına düşmek, anası yaşında ve anası yerinde (olmak).*

Atasözlerinde Kullanılan Ana ve Anne Sözcükleri

i. Çocuğun ilk gördüğü ve ilk sevgi beslediği kişi annesidir. Onun hakkı hiçbir şekilde ödenmez. Ana hakkı, Tanrı hakkı ile eşdeğerdir. Anneye karşı saygılı olmak ve ona karşı sorumlulukların unutulmaması gerekir.

“*Ana gibi yâr olmaz, Bağdat gibi diyar olmaz.*”

“*Ana hakkı ödenmez.*”

“*Ana hakkı, Tanrı hakkı.*”

“*Anaya babaya hizmet, Tanrıya ibadet.*”

ii. Atasözlerinde kız anneye, oğul babaya benzer. Ana-kız ve baba-oğul, atasözlerinde özdeşleşir. Anne, kız çocuğunun öğretmenidir. Kız, her şeyi annesinden öğrenir. Kızı hayata annesi hazırlar. Annenin kaderinin kızına geçtiği ve kızın annesine benzediği yönünde bir genel kabul vardır. Ama bunun tersinin görüldüğü atasözleri de vardır.

“*Adası dal dal gezerse, kızı budak budak gezer.*”

“*Ağaca çıkan keçinin minareye çıkan oğlağı olur.*”

“*Ak koyunun kara kuzusu da olur.*”

“*Akıbet kurt oğlu kurt olur.*”

“*Akıllı babanın akılsız oğlu (fikirsiz balası) olur.*”

“*Alimden zalim, zalimden alim doğar.*”

“*Alma soysuzun kızını sürer anasının izini.*”

“*Altmış paralık merkebin otuz paralık sıpası olur.*”

“*Ana ata sofrasında büyümemiş.*”

“*Ana bahtı kızına, baba ocağı oğluna kalır.*”

“*Ana evladından geçmez.*”

“*Ana gezer, kız gezer; bu çeyizi kim düzer.*”

“Ana ile kız dövüşmüş, komşu da sahi sanmış.”
 “Ana ile kız, ardi yanı cız.”
 “Ana ile kız, helva ile koz.”
 “Anadan gören inci dizer; babadan gören sofraya yazar.”
 “Anadan olur daya, hamurdan olur maya.”
 “Anaları ne ki danaları ne olsun.”
 “Analı kızlı sırları gizli.”
 “Analı kuzu, kınalı kuzu.”
 “Ananın bahtı kızına.”
 “Ananın çıktığı dala kızı salıncak kurar.”
 “Anası ağaca çıkarsa kızı budakta (budak budak) gezer.”
 “Anası neyse, danası da odur.”
 “Anası söylemeden kızı tamamlar.”
 “Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al.”
 “Anasına göre danası olur.”
 “Anasına yakın kızdan, ormana yakın domuzdan kork.”
 “Anasının yazgısı kızına da çeyiz olur.”
 “Armut dalının dibine düşer.”
 “Aslandan doğan aslandır/aslan olur.”
 “Atı atasıyla, katırı anasıyla.”
 “Koyunun melediğini, kuzu melemez.”
 “Körden gözlü, topaldan ayaklı, deliden deli.”
 “Oğlan atadan (babadan) öğrenir sofraya açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi.”
 “Oğlan babadan görür at oynatmasını, kız anadan görür sofraya donatmasını.”
 “Oğlan babaya kız anaya çeker.”
 “Ot kökü üstünde biter.”
 “Ön tekerlek nereye giderse art tekerlek de oraya gider.”
 “Yılanın yavrusu da yilandır. Deliden deli doğar.”
 “Kötüden iyi doğmaz.”
 “Yumurtadan çıkan, yine yumurta çıkarır.”

iii. Türk kültüründe büyüklere saygı esastır. Anne için evlat ne kadar kıymetliyse evlat için de anne o kadar kıymetlidir. Evlat her daim anneye ihtiyaç duyar. Atasözlerinde anneden sonra en kıymetli kişi babadır. Ailenin ilk çocuğu olmak “abi, abla” kimliğinden dolayı ayrı bir sorumluluk gerektirir.

“Ağlarsa anam ağlar, başkası (gerisi, kalanı) yalan ağlar.”
 “Ana eke ufak yapar köfteyi, çocuklar kurnaz ikişer alır köfteyi.”
 “Ana evladından geçmez.”
 “Ana evladını atmış, yar başında tutmuş.”
 “Ana var kat kat, ana var yalın kat.”
 “Ana yiğidin kalkanıdır.”
 “Ana, yürekten yana.”
 “Anadan öksüz, babadan yetim kalanın yüreği (sırtı) yağ bağlamaz.”
 “Analı oğlak (kuzu), yarda (gökte) oynar (gezer); anasız oğlak (kuzu), yerde oynar (gezer).”
 “Anam olsun da duvara ağ kursun.”
 “Ananın bastığı yavru (civciv) incinmez (ölmez).”
 “Ananın ilki olacağına dağlarda tilki ol.”
 “Anasının karnında dokuz ay (on gün) nasıl durdun/durmuş?”
 “Anasız uçak kanatsız kuş gibidir.”
 “Çoluğa çocuğa karışmayan, ana baba kadri bilmez.”
 “El ağlarsa gözünden, anam ağlarsa özünden ağlar.”
 “İyi oğul bilir ana hâlini, kötü oğul satar baba malını.”

“Kardeş bulunur ana baba bulunmaz.”
 “Kazanırsan dost kazan düşmanı anan doğurur.”
 “Teyze, ana yarısıdır.”
 “Yanarsa anan yanar, gerisi yalan yanar.”
 “Yüz koyunlu atam kalmaktan bir yüksüklü anam kalmak yeğdir.”

iv. “Anne” sözdiziminde babadan daha önce söylenir, çünkü evlat için anne, babadan daha kıymetlidir ve annenin yokluğu babanın yokluğundan daha zordur.

“Ana ata önünden geçmek hata.”
 “Ana baba bedduasını alan olmaz.”
 “Ana baba evlat için evlat kendi için.”
 “Ana ciğerden yana, baba dağda bir oba.”
 “Ana çeker zahmeti, baba alır rahmeti.”
 “Ana ölünce baba amca olur mu?”
 “Ana varlığını, koca sağlığını ister.”
 “Ana yüreği güveç gibi, baba yüreği bakır tencere gibi kaynarmış.”
 “Anası olmayanın babası olmaz.”
 “Anasız kuzu melemez.”
 “Anaya asi gelen olmaz.”
 “Baba öksüzü öksüz değil, ana öksüzü öksüz.”
 “Horoz ne kadar öterse ötsün, civciv tavuğun.”

v. “Analık” veya “üvey ana”, atasözlerinde “kötülük, fenalık ve kıskançlık” vb. ifadeler taşır. Ona, sitem ve öfke vardır. Anne üvey olunca baba da “baba olma” vasfını kaybeder.

“Ana üvey olunca baba gâvur olurmuş.”
 “Ana, analık olursa, baba da babalık olur.”
 “Analık (fenalık) kara yamalık.”
 “Analık usta, yumağı ufak yapar; çocuklar usta, ekmeği çifte kapar.”
 “Analık, beyaza kara yamalık.”
 “Analık, fenalık.”
 “Analık, kara yamalık, çorba pişirir boz bulanık, ekmeği verir ardi yanık, kaşık verir yanı kırık.”
 “Analık, pekmez gelir banalık, babalık, dibi getir kapalık.”
 “Astar bez olmaz, üvey öz olmaz.”
 “Üvey ana ekmeği demirdendir tokmağı.”
 “Üveye etme, özünde bulursun; geline etme, kızında bulursun.”

vi. Evlat büyür, artık anne-babaya ihtiyacı azalır. Evladın evlenmesiyle ilgili atasözlerinde bazen anne bazen de eş, baş tacıdır.

“Ana ‘oğlum seni seviyorum’ demiş; oğlu da ‘ana ben de oğlumu seviyorum’ demiş.”
 “Ana besler hurmayla, eloğlu karşılar yarmayla.”
 “Ana bucağı karı kucağı.”
 “Ana kızına taht kurar, kız bahtı kocada arar.”
 “Ana kızına taht kurmuş, baht kuramamış.”
 “Ana yılan, sözü yalan, karı çiçek, sözü gerçek.”
 “Anadan geçilir yardan geçilmez.”

vii. Gelin-kaynana çatışması da atasözlerinde yerini alır. Gelinin annesi “istenen, iyi” damadın annesi “istenmeyen, kötü”dür.

“Kadın kocasının çarığı, anasının sarığıdır.”

“Kaynana öcü, oğlu cici.”

“Kaynana pamuk ipliği olup raftan düşse gelinin başını yarar.”

“Kız anası köşe minderi, oğlan anası kapı arkası.”

“Oğlan anası kapı arkası, kız anası minder kabası.”

“Oğlanı doğuran ana sevinmesin de ekmeğini yiyen sevin.”

viii. Anneyle ilgili olan atasözlerinin bazıları, dünya malı veya dünyanın fâniliğiyle ilgilidir.

“Anamın öleceğini bilseydim kulağı dolu darıya satardım.”

“Anan güzel idi hani yeri, baban zengin idi hani evi?”

“Anayı kızdan ayıran para.”

Ana ve Anne Sözcükleriyle Yapılan Türemiş, Birleşik Sözcükler ve Sözcük Öbekleri

Anacık, anaç, anaçlık, analık, anasızlık, annelik, anesizlik vb. “ana” sözcüğünden türemiştir. “Ana” sözcüğünden yapılan birleşik sözcükler ve sözcük öbekleri şunlardır: ana akım, anabilim dalı, ana arı, ana arter, ana atardamar, ana atası “annenin babası olan dede” (TS I, 122), ana baba günü, ana baba, ana cadde, ana deniz bilimi, ana dil, ana dili, ana direk, ana erkil, ana giriş, ana haber sunucusu, ana hakkı, ana hat, ana kapı, ana kara, ana kara, ana karakter, ana kaynak, ana kent, ana kolon hattı, ana kraliçe, ana kucağı, ana kültür, ana menü, ana motif, ana muhalefet, ana ocağı, ana okulu, ana para, ana renk, ana sınıfı, ana sütü, ana tanrıça, ana toplardamar, ana unsur, ana vatan, ana yapı, ana yarısı, ana yemek, ana yön, ana yurt, ana yüreği, anadan üryan, Anadolu, anaerki, anaerkil, anaerkillik, analı babalı, analı kızlı, analık, analıkızlı “bir çeşit yemek”, anam babam “ünlem olarak” ana para, anası anası “anneanesi”, anası danası “herkes anlamında”, anasının kızı, anasının oğlu, anasız babasız, anayasa, anneanne, anneannelik, annecik, Anneler Günü, annelik, babaanne, büyükanne, cicianne, denizanası, dev anası, dünnür ana, hanımanne, sütanne, toprak ana, üvey anne vb.

“Ana ve anne”; sevgi, ilgi, merhamet, şefkat ve güvendir. O; büyütüp besleyen, koruyup kollayan, hayat veren, pek çok şeyi bilip öğretendir. Onun yokluğu ise büyük bir eksiklik, bitmeyen bir özlemdir. Türk edebiyatında anne sevgisi ve özlemi sıkça kullanılan temalar arasında yerini alır.

Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Haşim, Ahmet Kutsi Tecer, Arif Nihat Asya, Cahit Sıtkı Tarancı, Can Yücel, Cemal Süreya, Muzaffer İlhan Erdost, Nâzım Hikmet, Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç, Turgut Uyar, Yahya Kemal Beyatlı, Ziya Osman Saba vb. şair ve yazarların eserlerinde anne imajı önemli yer tutar (Karabulut, 2018: 28). Adalet Ağaoğlu, Aşık Veysel, Ataol Behramoğlu, Faruk, Nafiz Çamlıbel, Halide Edip Adıvar, Halikarnas Balıkcısı, Mustafa Kutlu, Necati Cumalı, Necati Güngör, Selim İleri, Tahsin Yücel, Yaşar

Kemal; anne sevgisi ve şefkati, anneye duyulan özlem üzerinde dururlar.

“Yaprak nasıl düşerse akıp kaybolan suya, Rûh öyle yollanır uyanılmaz bir uykuya, Duymaz bu anda taş gibi kalbinde bir sızı; Farketmez **anne** toprak ölüm mâcerâmızı” (Yahya Kemal Beyatlı).

“Tükenmez borcum var **Anama** benim
Onun varlığından oldu bedenim
Kimi köylü kızı kimisi hanım
Ta ezel tarihte kayıtlı **Anam**.” (Aşık Veysel).

“İki öksüz gibiydik, **anneciğim**;
Belki südsüz de kaldım. Öyleyken,
Yeniden gelmek olsa dünyaya,
Yine ben, doğmak isterim senden” (Arif Nihat Asya).

Şairler, bazen annelerine müstakil şiirler yazarlar bazen de teşbih unsuru olarak anne imajına başvururlar. Bu imaj, bazen sevgili, aşk ve rakib unsurlarıyla ilişkilendirilerek kullanılır (Çavdar, 2016: 116).

“**Anaların**, diyor Şükriye Hanım’ın kızı Güler, **anaların** yüreği hep ağzında. Hep böyle oldular. Uykularında uyanıklıklarında ölülerimizi görür oldular bütün bütün. **Analara**, **analara**, en çok onlara yazılmalı şiirler çocuklar, en çok onları anlatmalı. Hep anlatmalıyız, okul kapılarına varamayan, hiç değil her akşamüstü, oh çok şükür sağ salim geldi bugün de diyemeyen, her günün her akşamını bile bekleyemeyen, yarına dayanmak için her günün her akşamüstü olsun sevinemeyen, hep uzaktan, aylar ucundan kıvranıp duran **anaları**, onları anlatmalıyız.” (AA, ŞS).

“‘**Anne, anne!**’ dedi ve bir fısıltı derecesine indirdiği sesinde müşfik bir samimiyetle devam etti. Kardeşim için korkuyorsun değil mi? Fakat benim **annem** kaç senedir orada, korkma kardeşimi koynuna alır yatar, hem bilsen nasıl sarılır da insanı ısıtır.” (HEA, AH).

“Çocuk, ‘**Anam**,’ dedi, ‘**Anam**, yarın sabah gün ışımadan uyandır beni.’ ‘Gene uyanmazsan?’ ‘Uyanmazsam iğne sok etime. Saçlarımı çek. Döv beni.’ Soluk yüzlü, ince kadının kara gözleri sevinçli bir ışıltı içinde kaldı. ‘Ya gene uyanmazsan?’ ‘Öldür beni.’ Kadın var gücüyle çocuğu kucığına alıp bağrına bastı. ‘Cannn!’ dedi. ‘Uyanmazsam...’ Çocuk düşündü, birden: ‘Ağzıma biber koy,’ dedi. **Anası** yeniden, aynı sevecenlikle, gözleri yaşararak onu bağrına basıp öptü. Çocuk boyuna yineliyor: ‘Bak uyanmazsam ağzıma biber koy ha!..’ **Ana**: ‘Can!’ diyor.” (YK, SS).

İkilemelerde Kullanılan Ana ve Anne Sözcükleri
Ana baba, ana bacı, ana kız, ana oğul, analı babalı, analı kızlı, anam babam “ünlem olarak”, anası anası

“anneanesi”, anası danası “herkes” anlamında, anasız babasız, ata ana vb.

Argo Açısından Ana ve Anne Sözcükleri
Türk kültüründe, sadece kişinin annesi değil; tüm anneler değerlidir. Birinin annesine kötü söz söylemek, kabul edilebilir bir durum değildir. “Ana ve anne” sözcüklerinin argodaki kullanımı şu şekildedir: *ana avrat (düz/dümdüz) küfretmek, anam avradım olsun, anasına avradına (düz/dümdüz) sövmek, anasına küfretmek, anasına sövmek* vb.

“Ana ve anne” sözcüklerinin argo ifadelerdeki azlığı, toplumun anneyi bir “değer” olarak gördüğüne önemli bir kanıttır. “Eski ve Orta Türkçede Annelik Kavramı Etrafında Gelişmiş Söz Varlığı” üzerine bir çalışma yapan Güner, söz varlığında anneyi aşağılayan veya yeren hiçbir ifadeye rastlanmamış olmasını, anneye küfretmenin çok büyük hakaret sayılmasına ve annenin her zaman saygı duyulan biri olduğuna bağlar (2018: 53).

SONUÇ

Kadın, ailenin temel direği ve birleştirici unsurudur. Kadının toplumdaki yeri ve toplumsal kültürün kadına yüklediği anlam, dönem dönem değişmekle birlikte kadının en önemli ve değişmeyen özelliği onun annelik vasfıdır.

Eski ve Orta Türkçe döneminde kadının toplumsal statüsü, rolü, yaşıyla ilgili söz varlığı oldukça önemli bir yer tutar. Bu, kadının toplum hayatında ne kadar etkin bir şekilde var olduğunun kanıtıdır.

ET’de *apa* “anne” sözcüğü, bir akrabalık terimidir. *Ab(p)a*, “doğuran kadın” anlamının dışında kan bağına bağlı farklı akrabalık ilişkileri de bildirir. ET’deki *aba*, *apa* ve *ög* sözcükleri, Türkiye Türkçesi ölçünlü dilde olmasa da tarihi ve çağdaş lehçelerde ve Anadolu ağızlarında küçük ses, şekil farklılıkları ve anlam değişimleriyle yaşamaya devam etmektedir. *Ab(p)a* dışında; *ab(p)aka*, *abaga*, *abagay*, *abağa*, *abaha*, *abakay*, *abakkay*, *abalçe*, *abaş*, *abay*, *abca*, *abi*, *abıcı*, *abıcık*, *abıça*, *abıgay*, *abıgıy*, *abıla*, *abısın*, *abıy*, *abızın*, *abi*, *abiy*, *abla*, *abne*, *abo*, *abönöş*, *absın*, *abu*, *abuçka*, *abugay*, *abusça*, *abziy*, *acay*, *acıy*, *aco*, *aça*, *aça*, *açı*, *açın*, *açu*, *ağa*, *ana*, *apa*, *ayi*, *ebe*, *ebi*, *ebiçe*, *ebire*, *ebiy*, *ebtey*, *ece*, *ecey*, *eci*, *eçe*, *eçi*, *ede*, *eke*, *epe*, *nene* sözcükleri; tarihi ve çağdaş lehçelerde ve ağızlarda kullanılmaktadır. Bu sözcükler; “abla, ağabey, amca, anne, anneanne, ata/cet, baba, babaanne, dede, ebe, ergenlik çağındaki kız, hala, hanım/hanımfendi, kaynana, nine, teyze, üvey anne/analık, yenge” vb. anlamlar ifade etmektedir.

Ab(p)a sözcüğünün “adam veya insan” anlamına gelen bir kökten türediği söylenebilir. Aynı kökten başka akrabalık bildiren sözcüklerde küçük ses, şekil farklılıkları ve anlam değişimleri görülmektedir.

Ana, Oğuz boyuna özgü bir sözcüktür. *Ana*, bazı kaynaklarda ifade edildiği gibi, çocuk diline ait bir sözcük

değildir. Bu sözcüğün kökeni de *ab(p)a* ile aynı köke dayandırılabilir.

EUT’de kullanılmaya başlayan *ög* sözcüğü, kan bağına bağlı akrabalık ilişkileri açısından “doğuran kadın” anlamına gelir. Sözcük Türkiye Türkçesinde *öksüz*; Çağdaş lehçelerde ise *eg*, *ey*, *ö:göy*, *ög*, *öge*, *ögey*, *öwey*, *ügey*, *ügi*, *üvey*, *üvöy* şeklinde yaşamaktadır.

“Anne”, Türkiye Türkçesi ölçünlü dilde, biyolojik olarak doğuran kadını ifade ederken “ana” doğuran kadın anlamından çok daha öte, kavramsal alana sahip dil birimlerinden biridir. Sonuç olarak; “ana” sözcüğü “doğuran, büyütüp besleyen kadın” anlamından uzaklaşarak hem mecazî anlamlar hem de yan anlamlar kazanmıştır. Ayrıca “ana” sözcüğünün kavram alanı, “anne” sözcüğüne göre daha fazladır. “Ana” kavramı, kişinin dil-kültür ilişkisi ve dil-kültür bilincinde kültürel kimlik kazanan bir sözcüktür.

“Ana ve anne” sözcüklerinin mitolojik ve dinî açıdan önemi, tarihi ve çağdaş Türk lehçelerindeki görünümü, Anadolu ağızlarında, deyim ve atasözlerinde, ana ve anne sözcükleriyle yapılan türemiş, birleşik sözcükler ve sözcük öbeklerinin sayısındaki çokluk, annelik vasfına verilen değeri ve Türkçenin anlatım zenginliğini ortaya koymaktadır. “Ana” sözcüğü “anneye” göre daha eski bir kullanımdır. Kültürel açıdan daha çok önem kazanan “ana” sözcüğünün deyimler, atasözleri, birleşik sözcükler ve sözcük öbeklerindeki kullanım sıklığı ortadadır.

Kültürdilbilim açısından önemli kabul edilen dil birimleri; toplumun değer yargıları, dünya görüşü, ekonomik durumu, inanç biçimi, değerleri, kültürel ve sosyal yapısı, tarihi ve yaşam tarzı hakkında önemli ipuçları verir. Bazen bu dil birimleri, sözlük anlamından uzaklaşabilir. “Ana ve anne” sözcükleri, kültürdilbilim açısından farklı kavramsal alanları ifade eder. Söz varlığı unsurları; sosyo-kültürel nedenlerden ötürü dilden dile, lehçeden lehçeye, ağızdan ağıza farklılık gösterir. “Doğuran kadın” anlamına gelen sözcüklere bakıldığında, bu sözcüğün ortak bir köke dayandırılabilceği de görülmektedir.

ET’den günümüze kadar bazı sözcükler kullanımdan düşmüş, bazı sözcükler ise *anlam daralması*, *genişlemesi*, *iyileşmesi* ve *kötüleşmesi* gibi anlam değişimlerine uğramıştır. Türkçede “doğuran kadın” anlamındaki sözcüklere bakıldığında, sözcükler arasında çok büyük anlam değişimlerinin olmadığı; ancak “ana” sözcüğünün mecazî ve yan anlamlar kazanarak ayrı bir “değer” kazandığı görülmektedir. Bunun sebebi, dilin insanoğlunun ihtiyacına göre değişip gelişerek şekillenmesi ve dil-kültür-zihin birlikteliğinin söz varlığına yansımadır.

“Ana ve Anne Sözcükleri Üzerine Kültürdilbilim İncelemesi” başlıklı çalışmada şu sonuçlara varılmıştır:

- “Ana ve anne” kavramları insanlık tarihi kadar eskidir.

- “Ana” sözcüğü; mitolojik ve kültürel açıdan oldukça geniş bir kavramsal alana sahiptir. “Ana” mitolojik açıdan ölüm ve doğumu simgeler ve kadının ilahi gücü elinde tuttuğuna inanıldığı için bu sözcüğe çeşitli anlamlar yüklenerek kutsal kabul edilir.
- Kadının özellikle de annenin kutsallığı İslamiyet’in kabulüyle de devam etmektedir. Bu ayet ve haadislerde açıkça görülür.
- “Ana ve anne” sözcüklerinin argo ifadelerdeki azlığı, toplumun anneyi bir “değer” olarak gördüğünü açıkça ortaya koymaktadır.
- Türkiye Türkçesinde “ana” sözcüğü, “anne”ye göre hem ayrı bir sevgi ve saygı ifadesi taşır hem de sık sık unvan olarak kullanılır.
- Türkiye Türkçesi söz varlığına bakıldığında “ana” sözcüğünün sözlük anlamından uzaklaşarak aslanan, baş, esas, temel; bir şeyin kaynağı, kökü gibi anlamlar kazandığı görülmektedir.
- “Ana” sözcüğünün ilk şekilleri, ET’den günümüze kadar korunmuştur. Bu örnekler; lehçelerde ve ağızlarda küçük ses, şekil farklılıkları ve anlam değişimleriyle yaşamaktadır.
- Edebî metinlerde “ana ve anne” sözcükleri; fedakârlık, hasret, özlem, sevgi ve şefkat gibi ifadeler içermektedir.
- Türk kültüründe dil-kültür-zihin ilişkisi, toplum bilincinin anlaşılması açısından önemlidir. Bu nedenle, kültürdilbilim kapsamına giren sözcüklerin anlam değerlerinin bir araya getirildiği sözlüklere ihtiyaç olduğu, çalışmada varılan sonuçlardan bir diğeridir.

Kısaltmalar

AA	Adalet Ağaoğlu
AH	Ana Hisleri
Ak.	Aktaran
Alt Tr	Altay Türkçesi
AY	AltunYaruk
BKY	Bilge Kağan Yazıtı
D	Doğu
DLT	Divanu Ligati’t-Türk
ET	Eski Türkçe
EUT	Eski Uygur Türkçesi
G	Garib-nâme
Haz.	Hazırlayan
HEA	Halide Edib Adıvar
KBS	Köken Bilgisi Sözlüğü
KBS	Köken Bilgisi Sözlüğü
Kİ	Kitâbü’l-İdrâk
KrgT	Kırgız Türkçesi
KT	Köl Tigin Yazıtı
PKPH	Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi
SS	Sarı Sıcak
ŞS	Şiir ve Sinek
TS	Tarama Sözlüğü
UT	Uygur Türkçesi
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
YK	Yaşar Kemal
YTS	Yeni Tarama Sözlüğü
YZ	Yusuf ve Zeliha

KAYNAKÇA

- Adıvar, H. E. (1967), Ana Hisleri (Harap Mabetler), İstanbul: Atlas Kitabevi.
- Ağaoğlu, A. (1982), Şiir ve Sinek, İstanbul: Remzi Yayınevi.
- Aksoy, Ö.; Dilçin, D. (1963), Tarama Sözlüğü (XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I- VIII), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alefrenko, N. F. (2016), Lingvokulturologiya, Tsennotsno-Smslovoye Prostranstvo Yazıkı, Moskva: Flinta
- Alimjanova, G. (2016), küllKarşılaştırmalı Kültürdilbilim Dil-Kültür-İnsan (Çev. Seyhan Uçar-Şekip Aktay). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Andreyanova, M. A (2014), “Kültürdilbilimin Anahtar Kavramı: Konsept”, (Çev. C. Paşalıoğlu), Kültürdilbilim: Temel Kavramlar ve Sorunlar, 67-73. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Armağan, S. (2015), “Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde Akrabalık Adları”, X. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri (28 Eylül-1 Ekim, Bosna-Hersek), Ankara, 35-44.
- Armağan, S. (2016), “Gagavuz Türkçesinde Kullanılan Aile ve Akrabalık Adlarının Deyim ve Atasözlerine Yansıma”, International Journal Of Social Science, 425-431.
- Asya, A. N. (2019), Duâlar ve Âminler, İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Atalay, B. (1970), Abuşka Lugati veya Çağatay Sözlüğü, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Atalay, B. (1998), Kaşgarlı Mahmut-Divânü Lûgât-it-Türk Cilt I- II-III-IV, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atatürk, G. M. K. (1923), Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II (Haz. Nimet Unan), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: I, 1959.
- Atsız, M. (2021), “Köktürkçe ve Eski Uygurcada Kadın ile İlgili Kavramlar”, Filoloji Bengü Dergisi, Ct. 1, S.1, 87-111.
- Ayan, D. (2011), “Öğ’den ‘Anne’ye: Türkçe Söz Varlığı Anne”, Aile ve Toplum Yıl: 12 Cilt: 7, 26, 111-116.
- Ayazlı, Ö. (2012), Altun Yaruk Sudur VI. Kitap: Karşılaştırmalı Metin Yayını, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Azmun, Y. (2019), Dede Korkut’un Üçüncü Elyazması, İstanbul: Kutlu Yayınevi.
- Bang, W.; Rahmeti, G. R. (1936), Oğuz Kağan Destanı, İstanbul: Burhaneddin Basımevi.
- Bars, M. E. (2014), “Türk Kahramanlık Destanlarında Kadın Tipleri”, International Journal of Languages’ Education and Teaching (İJLET), 3, 122-140.
- Beyatlı, Y. K. (1995), Kendi Gök Kubbeimiz, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beydili, C. (2005), Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük, Ankara: Yurt-Kitap Yayınları.
- Binler, M. Z. (2007), Türk Dünyası Aile ve Akrabalık Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Caferoğlu, A. (2011), Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972), An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford at The Clarendon Pres, London.
- Çağatay, S. (1962), “Türkçede Kadın İçin Kullanılan Sözcükler”, TDAY-Belleten, Ankara, 13-49.
- Çağbayır, Y. (2007), Ötügen Türkçe Sözlük I. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Çankaya, S. (2014), Kırgız Sözlüğü, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Çavdar, S. (2016), “Klasik Türk Şiirinde Anne İmajının Ele Alınış Şekilleri”, Bartın: Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 1, S. 2, ISSN: 2547-9865.
- Çobanoğlu, Ö. (2020), Türk Mitolojisinde Anaerkil Dönem Üzerine Tespitler, Türk Söz ile Kültür Varlıklarının İzinde (Timür Kocaoğlu Edit), İstanbul: Kutlu Kitabevi.
- Daşman, A. (2017), “Kadın ve Kadın Leksikolojisinin Anlambilimsel Özellikleri”, SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Ağustos, Sayı: 41, 113-122.
- Derleme Sözlüğü, (1993), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilçin, C. (1983), Yeni Tarama Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Emre, A. C. (1931), Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Lâyiha, İstanbul.
- Eraslan, K. (2012), Eski Uygur Türkçesi Grameri, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, H. (1998), Türklük Bilimi Sözlüğü I. Yabancı Türkologlar, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin M. (2009), Dede Korkut Kitabı- 2 (İndeks- Gramer), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ersoy Yazıcı, H. (2011), “Başkurt Türkçesinde ‘Kadın’ İle İlgili Söz Varlığı”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 31, 55-82.
- Eyüboğlu, İ. Z. (1988), Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Gabain, A. V. (2007), Eski Türkçenin Grameri (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: TDK Yayınları.
- Gökalp, Z. (1976), Türk Medeniyeti Tarihi, C. 2, İstanbul: Türk Kültür Yayınevi.
- Gökay O. Ş. (2006), Dedem Korkudun Kitabı, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Gömeç, S. Y. (2018), “Umay Ana Üzerine Düşünceler”, 4. Uluslararası Türk Şöleni Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri, 701-710.
- Gülensoy, T. (2007), Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güner, N. (2018), “Eski ve Orta Türkçede Annelik Kavramı Etrafında Gelişmiş Söz Varlığı”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 32/45: 39-59.
- Güngör, H. (1992), “Göktürk Kitabeleri ve Uygur Metinlerinin İnsani Değer ve Hukuk Açısından İncelenmesi”, Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları, C.1, TKHV, İstanbul.
- Gürsoy, E.; Duranlı, N. M. (1999), Altayca-Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hadi, H. B. (2005), Divan-ü Luğat-it Türk’ten Derlenmiş Etimolojik Sözlük, Tebriz
- Hamilton, J. R. (2020), Prens Kalyanmarka ve Pâpamarka Hikâyesi, (Çev. Ş. Ece Korkut, İsmet Birkan), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (1975), Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, İstanbul: MEB.
- İnan, A. (1976), Eski Türk Dini Tarihi, İstanbul: MEB.
- İnan, A. (1998), Makaleler ve İncelemeler I, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İzgi, Ö. (2020), Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları, (Yayına Hazırlayan: Erkin Ekrem-Serhat Küçük), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kaçalin, M. S. (2019), Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Kafesoğlu, İ. (2016), Türk Millî Kültürü, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kara Kütükçü, N. (2022), “Sezai Karakoç’un ‘Köse’ Şiirinin Kültürdilbilim Açısından İncelenmesi”, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Cilt 12, Sayı 1, 2022, 261-282.
- Karabulut, M. (2018), “Yahya Kemâl’in Hatıralarında ve Şiirlerinde ‘Anne’ İmajı”, Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature], Yıl 4, Sayı 8, Bahar 2018, 28-36.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, (1991), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kayabaşı, O. A. (2016), “Türk Mitolojisinin Kutsal Dişisi: Umay”, Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (22), 220-228.
- Kazak Türkçesi Sözlüğü, (1984), Tercüme H. Oraltay, N. Yüce, S. Pınar, İstanbul: TDA Vakfı.
- Kemal, Y. (1955), Sarı Sıcak, İstanbul. Yapı Kredi Yayınları.
- Kırgız Tilinin Sözlüğü, (2010), Bişkek: Avrasya Press.
- Kırgızca-Türkçe Sözlük, (2017), (Haz. E. Arıkoğlu, C. Alimova, R. Askarova, B. Kağan Selçuk), Bişkek: Manas Üniversitesi Yayınları.
- Kozan, O. (2014), Kültürdilbilim Temel Kavramlar ve Sorunlar. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Küçük, M. A. (2013), “Geleneksel Türk Dini’ndeki ‘Ana / Dişil Ruhlar’a Mitolojik Açından Bakış”, İlahiyat Fakültesi Dergisi / Journal of Divinity Faculty, Sayı / No: 1, Nisan / April 2013: 105-134.
- Lessing, F. (2003), Moğolca-Türkçe Sözlük, Cilt I-II, (Çev. Günay Karaağaç), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Li, Y. S. (1999), Türk Dillerinde Akrabalık Adları, İstanbul: Simurg Yayınları.
- Maslova, V. M. (2001), Lingvokulturologiya, Moskova: Akademiya.
- Nemeth, G. (1990), Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü (Çev. Kemal Aytaç), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, B. (2001), Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları.
- Ögel, B. (2014), Türk Mitolojisi I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ölmez, M. (2007), Tuvacanın Sözlüğü Eski Türkçe ve Moğolca Denklikleriyle, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Özçelik, S. (2016), Dede Korkut -Dresden Nüshası- Metin, Dizin (2. Cilt), Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Paşahoğlu, C. (2022), “Rusça ve Türkçe Deyimlerde Burun Kavramı: Kültürdilbilimsel Bir İnceleme”, Rumeli’de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (27), 840-852. DOI:10.29000/rumelide.1106160.
- Pekacar, Ç. (2011), Kumuk Türkçesi Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pekarskiy, E. K. (1945), Yakut Dili Sözlüğü, İstanbul.
- Pilancı, H. (2002), “Anadolu Ağızlarında Kadın İçin Kullanılan Sözcükler Üzerine Bir İnceleme”, Kadın/Woman 2000 Kadın Araştırmaları Dergisi (Journal for Woman Studies), 3 (2), 71-82.
- Pokrovskaya, L. A. (1961), “Termini Rodstva v Tyurkskix Yazıkax”, İstoriçeskoye Razvitiye Leksiki Tyurkskix Yazıkov (Red. E. İ. Ubryatova), Moskva, 11-81.
- Radloff, W. (1911), Opat Slovary Tyurkskih Nareçiy, Gravenhage.
- Rahimi, F. (2019), Fethali Kaçar’ın Çağatay Türkçesi Sözlüğünde Yer Alan Moğolca veya Türkçe-Moğolca Ortak ve Benzer Sözcükler Üzerine II”, Uluslararası Türkçe Kültürü Sempozyumu, Ankara.
- Rasonry, L. (1963), “Türklükte Kadın Adları” TDAY- Belleten, 63-87.
- Rasonry, L. (1988), Tarihte Türklük, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Sami, Ş. (1901), Kamus-u Türkî, İstanbul: İkdam Matbaası.
- Saraç, H. (2019), “Bir Millet’in Kültürel Belleğinin Şifreleri: Kod Ültürleri”, Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 157-169. DOI: 10.29000/rumelide.648467
- Sümer, F. (1954), “Eski Türk Kadınları”, Türk Yurdu, 1 (3), 191-194.
- Şeyyad, H. (2017), Yüsf ve Zelhâ [Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Sözlük], (Çev. İbrahim Taş), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Şirin User, H. (2011), “Runik Türk Yazıtları Çerçevesinde Katun ve Kuçuy”, Ötüken’den İstanbul’a Türkçenin 1290. Yılı (720-2010) Sempozyumu, 281-294.
- Tarama Sözlüğü, (2019), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tavkul, U. (2000), Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Ş. (2019), Uygurca Metinler II Maytrisimit: Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidaî Dram, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2014), Orhon Yazıtları, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tietze, A. (2016), Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, Ankara: TÜBA Yayınları.
- Tokcan, H.; Kolyiğit, E. (2017), Türk Tarihinde Yer Alan Önemli Kadın Şahsiyetler Hakkında Öğrenci Bilgi Düzeyleri, 2 Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi.
- Tokyürek, H. (2013), “Runik Türk Yazıtlarında ve Eski Uygur Metinlerinde Kadın Hiyerarşisi”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten, 61 (1), 119-130.
- Toparlı, R. (2007), Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, Akara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Sözlük, (2011), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uslu, B. (2014), Türk Mitolojisi, İstanbul: Kemer Yayınları.
- Üşenmez, E. (2010), Karahanlı Türkçesinin Sözlüğü, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Vasiliev, Y. (1995), Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Wilkens, J. (2021), Handwörterbuch des Altugurischen Altugurisch- Deutsch- Türkisch Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca-Almanca-Türkçe, Universitätsverlag Göttingen.
- Yalçın, M. (2021), “Dede Korkut Hikâyeleri’nde Anne Arketipi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 14 Sayı: 77, Volume: 14 Issue: 77.
- Yavuz, K. (2000), Garib-nâme, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yudahin, K. K.; Taymas, A. (1988), Kırgız Sözlüğü. C. I-II. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yurtbaşı, M. (2014), “Özbekistan’dan ve Anadolu’dan Çocuk Atasözleri”, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, S.2, 85-146.

İnternet Kaynakları

<http://aksozluk.org/ana>, Erişim Tarihi: 14.5.2022.

<http://www.dusunuyorumdergisi.com/fatima-ananin-elinin-sirri/>, Erişim Tarihi: 13.5.2022.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/havva>, Erişim Tarihi: 13.5.2022.

<https://sorularlailamiyet.com>, Erişim Tarihi: 9.6.2022.

<https://turk-siiri.com/asik-veysel/anama/>, Erişim Tarihi: 18.5.2022.

<https://www.msxllabs.org/forum/cevaplanmis/405455-anne-kelimesi-nerden-gelmektedir.html#ixzz7QnjoZziI>, Erişim Tarihi:18.5.2022.

Akçıl, O. (2016), Eski Bozkır Devlet ve Toplum Hayatında Kadının Konumu, Cappadocia Journal of History and Social Sciences, Sayı: 6, <https://www.altayli.net/eski-bozkir-devlet-ve-toplum-hayatinda-kadının-konumu.html>, Erişim Tarihi: 15.5.2022.

Armağan, S. (2021), Huriye Öniz Baha, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/huriye-oniz-baha-1887-1950/>, Erişim Tarihi: 10.6.2022.

Karakurt, D. (2011), Türk Söylence Sözlüğü <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/00/TurkSoylenceSozlugu.pdf>, Erişim Tarihi: 19.5.2022.

EXTENDED ABSTRACT

Language, which is defined as a means of communication in its simplest definition, is also the protector and transmitter of culture. For this reason, language-culture interaction is emphasized in every period. The new trends and approaches that have emerged at the point of determining the language and culture of the society have enabled original studies to be carried out in recent years.

When looking for traces of culture in a language, the first issue that comes to mind is the vocabulary of that language. The elements that make up the vocabulary give an idea about the socio-cultural structure of the society. Vocabulary, which includes all language units used in a language, is a subject worth examining in terms of containing cultural values. Since cultural linguistics is based on language units, these units must be determined correctly. The words “ana/mom” and “anne/mother” are linguistic units worth considering in terms of cultural linguistics.

In ancient Turkish history, katun was used to express the wife or mother of the kagan, and only katun was lifted into the sky. Katun is a formal title used to mean “woman, queen” in the ancient Turkish period. Katun/hatun means “the chief woman, the eldest wife of the ruler” in Runic inscriptions and Old Uyghur texts. At the same time, the word katun means “goddess” in this period. Kunçuy is also a title used for princesses. There are many words used as titles other than katun and kunçuy. In ancient Turkish period, the word apa “mother” is a kinship term. The words aba and apa indicate different kinship relations depending on blood ties apart from the meaning of “woman giving birth”. The words aba, apa, ana, midwife, epe, apaka; lives in Anatolian dialects with the meanings of “sister, mother, older brother, uncle, father/cet, father, midwife, grandmother, grandfather, grandfather, grandfather, mother-in-law, adolescent girl, aunt, lady/lady, aunt, stepmother/motherhood, aunt” and dialects with small sound and shape differences. Apa, which means “mother, grandmother” in Chuvash Turkish; is the word used in the meaning of “sister, mother, grandmother” in the form of ava in Tuvan Turkish, afa in Turkmen Turkish, apa and apay in Uzbek Turkish. In Kazakh, Kyrgyz, New Uyghur Turkish, apa has the meaning of “mother, sister”, while in Nogai Turkish, the word aba; and In Tuvan Turkish, iye are the word used to mean “mother”. The word “anne” with the meaning of “mother” first appears in EUT texts. However, in this period, the expression “anne/mother” is mostly met with the word Ög. Although anne/mother is used to mean “mother and mother-in-law” in EUT, the word Ög is more preferred in this period. The use of the word Ögsiz, which is formed by adding the suffix +slz absence to the word Ög, is observed in many dialects. In the EUT period, the word ög, which means “mother and stepmother”, was most often used to mean “woman who gave birth” in terms of kinship relations, but now it is used only in case of “öksüz/orphan” with the meaning of “child without a mother”. In the EUT period, there are usages such as ögey “stepmother” and ogey ana “stepmother”. Ögey continues to be used with the meaning of “stepmother” in dialects.

The mythological and religious importance of the words “ana/mom” and “anne/mother”, their appearance in historical and contemporary Turkish dialects, their use in Anatolian dialects, idioms and proverbs, the abundance of derived, compound words and phrases made with the words mother and mother, show the value given to the motherhood of women and it reveals the richness of expression of Turkish. The concept of the word “ana/mom” is larger than the word “anne/mother”, which began to be used in Istanbul Turkish. It is thought that the words used in the dialects as “ana/mom” and in the standard language as “anne/mother” have the same meaning; However, there are differences between these two words depending on usage. For example, when +lk suffix is added to the words “ana/mom” and “anne/mother”, two different meanings emerge. “Analık” and “annelik” are two different words. “Ana/mom” and “anne/mother” can be used to mean a woman giving birth; however, “ana/mom” does not always mean the woman giving birth; “ana/mom” can often be used as a title. While anne/mother expresses the biologically giving birth woman in the standard language of Turkey Turkish, it is one of the linguistic units that has a conceptual area far beyond the meaning of “mother”, “woman who gave birth”. As a result, the word ana/mom has moved away from the meaning of “the woman who gives birth, raises and feeds”, and has gained figurative meanings. The concept of “ana/mom” is a word that gains a cultural identity in the language-culture relationship and language-culture interaction of the person.

The following conclusions were reached with the study titled “Cultural-linguistics Analysis on Mom and Mother Words”:

- a. The concepts of “mom and mother” are as old as humanity.
- b. Mother symbolizes death and birth from a mythological point of view.
- c. From a mythological point of view, it is believed that women hold the divine power, these two words represent holiness by giving various meanings.
- ç. Such words give information about the culturally matriarchal or patriarchal society structure.
- d. The identity of the woman as “mom and mother” is also important in terms of religion.
- e. These two words refer to the woman's fertility feature. When we look at the idioms and proverbs, the breadth of the usage area of these two words shows the value given to the “motherhood” of women in Turkish societies.
- f. The scarcity of the words “mom/ana and mother/anne” in slang expressions clearly reveals that society sees the mother as a “value”.
- g. In Turkey Turkish, “ana/mom” is more sincere and carries a different expression of love.
- ğ. The ana/mom word; has a very wide conceptual area in terms of mythological, cultural, religious.
- h. The oldest forms of the word “ana/mom” are preserved from Old Turkish to the present day, with minor phonetic and morphological differences in dialects and forms of spelling.
- ı. When we look at the vocabulary of Turkey Turkish, the word “ana/mom” has moved away from the dictionary meaning and has gained meanings such as head, main, basic, similar.
- i. According to the place where “ana/mom and anne/mother” is used, these words contain expressions such as self-sacrifice, longing and love.